

HAMVAS BÉLA A BOR FILOZÓFIÁJA C. MŰVÉNEK KELETKEZÉSE ÉS FELÉPÍTÉSE

ADAMIK TAMÁS

„Lehet élni bor nélkül?
Lehet, de az egész feleannyit sem ér.”
(Hamvas Béla)

Dúl Antal ezt írja *A „jó vallás” és a bor* című utószavában Hamvas Béla *A bor filozófiája* című művének 2010-es kiadásához: „Hamvas Béla 1945 nyarán, egy Balatonberényben töltött rövid vakáció alatt – szinte egy lélegzetre – írta meg *A bor filozófiáját*.”¹

Ha igaz Dúl Antalnak ez az állítása, akkor ez azt jelentheti, hogy Hamvas Béla már régebb óta tervezte ezt a művét, és amikor az egész készen volt a fejében, és alkalma meg ideje is adódott rá, akkor igenis meg tudta írni rövid idő alatt, „szinte egy lélegzetre”. Ha ez így volt, már pedig nincs okom kételkedni Dúl szavahihetőségében, akkor hipotézisem, szerint a filológia módszerével ki lehet mutatni ennek a tervezésnek, felkészülésnek bizonyos állomásait. Nem kell mást tenni, csak megnézni, hogy Hamvas 1945 előtt írt munkáiban, a *Magyar Hüperionban*, *A babérligetkönyvben*, *A láthatatlan történetben* és más műveiben megtalálható-e a bor motívuma, és ha igen, akkor hogyan. Mivel a *Magyar Hüperion* Hölderlin *Hyperion* című levélregénye hatására keletkezett, vizsgálatainkat ezzel a művel kezdjük.

HAMVAS BÉLA A BOR FILOZÓFIÁJA C. MŰVÉNEK ELŐZMÉNYEI

Friedrich Hölderlin *Hüperion vagy a görögországi remete (Hyperion oder der Eremit in Griechenland, 1797–1799)* című levélregényében 12-szer fordul elő a szőlő vagy a bor, és ez azt sejteti, hogy a szőlő és a bor a mű egyik alapmotívuma. Én Szabó Ede magyar fordítását idézem.²

¹ HAMVAS BÉLA: *A bor filozófiája*. Utószó: Dúl Antal: *A „jó vallás” és a bor*, Szentendre, Editio M., 2010, 107.

² HÖLDERLIN, Friedrich: *Hüperion*, ford. Szabó Ede, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1958.

„Úgy nőttem fel, mint a szőlővessző karó nélkül, és iránytalanul tekeregetek a földön vad indáim” (172).³

„a szent szőlővenyige és egyéb kedves gyógyfüvek (49).

„hogya ha leülepszik a seprő, nemes, örömet adó bor lesz az erjedő életből” (59)

„vajha senki se nyúlna a szőlőfürthöz s ne törölné le gyöngye bogyóiról a frissítő harmatot!” (71).

„Összegyűjtött minden virágot, ami még akadt a kertben, és még ebben a kései évszakban is talált rózsákat és friss szőlőfürtöket” (97).

„aggódhattok, hogyan virágozik a kert, milyen lesz az aratás, imádkozhattok a szőlőfürtökért” (98).

„éji égbolt, szőlőlugasként borulsz réám, érett fürtökként csüggnek csillagaid” (106)

„És hogyha hazatérünk, ha együtt üldögélünk a kellemesen hűvös éjben, ha serlegünkben bor illatozik” ... micsoda boldogság” (111).

„ha az árnyas babérlombon át ránk ragyog a nap: a bor, a szem, az ajkak fénye csillogott” (124).

„csillapíthattam-e lángolásod, ha szívednek már nem fakad forrás, nem nő szőlőtő” (125).

„életed érett, mint az őszi szőlőfürtök” (136).

„ahol vágyunk áldozati borként öntötte volna túláradó lelkünket az élet szakadékába” (141).

Hamvasnál *Magyar Hüperion*⁴ (1935–1936) című művében 19 olyan helyet találtam, amely a szőlővel vagy a borral kapcsolatos:

³ HÖLDERLIN, Friedrich: *Verseik. Hüperion vagy a görögországi remete*, ford. Szabó Ede, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993, 172.

⁴ HAMVAS BÉLA: *A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék*, Hamvas Béla örököse, felelős kiadó Dúl Antal, Szentendre, Medio Kiadó, 2007.

„Felmegyek a hegyre, könyvvél vagy anélkül, a forrásból vizet hozok, megkapálom a krumplit, az epret vagy a szőlőt” (23).

„Ami előre irányul, az mindig baj. A pillanat részszégsége a legmagasabb” (23).

„Az élet a legtöbb embernek túl erős. ...Tisztán inni nagyon nehéz” (25).

„A jövő számomra olyan volt, mint a kitágult és meglassult jelen, a részszégségnek az az elterülése, ami már nem szakadékos és feszült, hanem mosolygó” (39).

„a tengeren az ezüstös szelíd víztükör oly sötét bíborszínben lángol, akár a bor, melyet éjszínű szőlőfürtökből készítenek” (50).

„Nézd a szőlőfürtöt, mi van benne, ami nem természetes? Nézd e duzzadó bogyó hogyan feszíti édes levével pattanásig a vékony fehér héj hamvas húsát. Nézd, hogy csillog rajta a nap sugára, mintha mustjából kortyolt volna, s mámorát ott táncolná ki az ezüst cseppeken. A szikrázó és forró déli nap minden szenvedélyét felszívta ez a kis golyó. Fény csurog belőle, ha szétharapod. De nézz még jobban a fénytől égő szemekbe, s meglátod azt a borzasztót, amely oly sötét, mint a tenger ott, ahol a legnagyobb mélységet fedi. Ő, aki a szőlőszem pillantásából nem érti meg a sötét sugarat, nem tudja, mi az, ami a bor mámorában oly fekete szédület, mint hogyha valahol ott belül parttalan szakadék ásítana feléd” (51).

„De nekem is megvannak a szakadékaim, és nekem is van éjszakám, mint a szőlőszemnek, amely a tőkén nevet – s e tündöklő aranynapokban itt, ezen az édes, érett, langyos őszön ragyog az éjszínű fekete drágakő, magányom sötétén tündöklő haláltisztasága” (53).

„A legtöbb, ha tudok hallgatni. És ha még mosolygok is hozzá, olyan lettem, mint a szőlő. Lemegyek, néhány fürtből mustot préselek, és megiszom” (73).

„A magyar mámor az, amikor ebből a délibáb valóságból kitepi magát ... Leissza magát, és fülébe a vinnyogó cigányzenét húztatja” (80).

„Most hosszú sétákra indulok a hegyen túlra, egész nap távol vagyok, és néha gombával megrakodva térek vissza. Sült gomba új borral, kell ennél jobb vacsora? (86).

„Álom és játék, bor és szerelem, kaland és a gondolat vad ereje, mind együtt van, mind, de már nem mámorban s lázasan, hanem mint mosoly, amit nem láthatok, mert az én magam vagyok” (91).

„Ha valaki kihallgatásra jött volna hozzám, borral kínálok, nagy, világos és virágos teraszon leülünk puha szőnyegre, és beszélgetünk” (98).

„Lécet fektettem keresztbe, és a háncsra szőlőt függesztettem, tartott egészen karácsonyig” (99).

„Kertben élünk. Minden olyan világos nálunk, mint borunk íze, és olyan sima és langyos” (110).

„Minden állapot a nála mélyebbnek a maszkja” (131).

Kaland a *Szombaton vége* is. De micsoda kaland. Fanyar és tüzes, mint a dalmát vörösbor” (137).

„Igazán nagy pillanat, egy csók, egy pohár bor, egy szép erdei gyalogút, egy virág” (138– 139).

„Tudod olyan államban szeretnék élni, ahol esténként az uralkodó ezeket a szatírákat olvassa, és bor mellett könnyekig nevet” (145).

„Hogy megmaradjak örökre, téged választalak, téged, bor és alkonyat” (163).

Hamvas Béla: *A babérligetkönyv* (1932–1945) című munkájában 9-szer tűnik elő a szőlő vagy a bor:⁵

„Babérfát még keveset láttam. ...Ebéd és vacsora közben a mély, sötétzöld árnyékban fűszeres illatát szívtam. A frissen sült hal, vörösbor, szőlő mellé babérlilatú levegő. Aki teheti, szánjon rá egy hetet, nem fogja megbánni” (*A babérligetkönyv*, 11).

„Nemcsak azért, hogy a szőlőtőkék alá üljek, sorra, végigkóstoljam a fajták elragadó sokaságát. A Muscat Black Hamburg, a tojásdad fekete muskotály, omló mazsoláizével minduntalan visszatérésre csábít. Ott van a Muscat Ottonel, a Mézes Fehér, a Delaware, a Szőlőskertek Királynője is” (*Arany napok*, 33–34).

⁵ HAMVAS BÉLA: *A babérligetkönyv*. Kiadja az Életünk Szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Dunántúli Csoportja, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993.

„A bejárat fölött pedig a sziklán felfutó szőlő csüngött indás hosszú karjaival, bíborszínű fürtöket érelve magán” (*Antik és modern tájkép*, 46).

„Egy kis aszúíz is van benne, ami az ember fejébe szállhat. Persze más a szőke és más a barna, más a vörös és fekete nő íze” (*Ízek*, 103).

„Rózsaszín volt, híg, mint a világos piros bor, de pezsgő gyöngy szemek ültek az üveg falán” (*Ízek*, 104).

„Úgy folyt le a torkomon, ahogy csak a tej, vagy a bor szokott, de még bizalmasabban” (*Ízek*, 104).

„A részletes és szeretetteljes kidolgozásban odáig mentem, hogy még azt is elgondoltam, hány mázsa kokszot helyezek el a pincében, hány üveg bort” (*Téli terv*, 108).

„Nem haragszik meg, ha megeszem a friss fügét, ha megiszom a bort, a bort nagyon szeretem, különösen ezt a vöröset, ami itt terem” (*A tamariszkus alatt*, 121).

„Az ő levese, ha valamihez hasonlítani kellene, olyan volt, mint a bor. Már az illatától is kóválygott a fejem” (*A konyhakert*, 131).

Hamvas *A láthatatlan történet* (1943) című könyvében 6 olyan motívumot találtam, amely *A bor filozófiájában* is fontos:⁶

„A bor, a gyümölcs, a méz is édes; a cukor édességétől azonban alapvető módon különbözik (*Wordsworth vagy a zöld filozófiája*, 35).

„Az asztrológia, a régi Kelet felújított tudása a misztikus analógiákat jól ismeri. A zöld valóság szerinte Venus uralma alá tartozik. Napja: péntek; száma: hat; féme a réz; tulajdonsága: az érzés: kora a tizedik évtől a tizennegyedikig” (*Wordsworth vagy a zöld filozófiája*, 36).

„akiknek ez a kép-ideg-mámor szenvedélyükké válik, szeretnek narkotikumot használni, dohányt, alkoholt (*Poseidón*, 58).

„Elcsábítaná őket, esetleg arra, hogy egy asszonyra nézzenek, esetleg arra, hogy egyet füttyentsenek, talán, hogy megfürödjenek, vagy hogy egy pohár bort igyanak” (*Meteora*, 78).

⁶ HAMVAS BÉLA: *A láthatatlan történet*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.

„Van rigó, akinek a dala olyan sűrűn és vastagon ömlik, mint a vérszínű tüzes vörösbör, illatosan és szédítően” (A VII. szimfónia és a zene metafizikája, 110).

„A tücsök nem bort iszik, hanem harmatot” (A VII. szimfóniai és a zene metafizikája, 113).

Hamvas Béla: *A bor filozófiája*. Megjelent a *Híd* című folyóiratban, 1943-ban⁷. Az egész mű terjedelme 4 nagy oldal, 10 rövid részre osztva. Ennek a műnek a létezéséről Darabos Pál monográfiájában találtam utalást.⁸

Az 1. részben a borfajtákról szól, a kecskeméti könnyű boroktól kiindulva az egri, szekszárdi, badacsonyi, tokaji, somlói borokig. A 2. részben ugyanezt versben. Első sora: „Ha száraz a torkod és híg hűvös italt kívánsz”. A 3.-ban hálát ad azért, hogy borországban élhet. A bornak két filozófusa van Rabelais és Anakreón. Minden növény feloldó; „kedélyt, szellemet csak a bor old meg.” Dionysos lysios – a feloldó boristen (42–43). A bor és a filozófia között a kapcsolat mély. A filozófia a bor szelleméből fakad. Az igazi filozófia himnusz (43). Anakreón írja a legszebb himnuszt: „Repkénnyel koszorúzva heverek és vidáman mosolygok a világra.” Az igazi filozófia a gondtalanság. A bor filozófiája lenézi a vagyont, a derűt tartja a legtöbbre. Boldog vagy tücsök, a fák tetején mint király énekelsz. Volt egy pillanat, amikor a bor filozófiája fellobbant. Ez Nagy Sándor volt, benne maga Dionysos vált emberré. Nem véletlen, hogy Nagy Sándor tanítója Arisztotelész volt, Arisztotelész pedig Plátón, mindketten az anakreóni tücsök filozófiáján nevelkedtek (44).⁹

HAMVAS BÉLA A BOR FILOZÓFIÁJA C. MŰVE¹⁰

Dúl Antal, *A bor filozófiájának* kiadója, utószavában ezt írja ezen esszé keletkezéséről: „Hamvas Béla Balatonberényben töltött rövid vakáció alatt – szinte egy lélegzetre – írja meg *a bor filozófiáját*. A frontvonalak, gyűjtőtáborok, óvóhelyek megpróbáltatásaiból még éppen csak napfényre vergődő, elgyötört és kiehezett nép első rezdülése, milyen különös, nem a romok miatt érzett kétségbeesés, hanem túlradó életöröm” (107). Majd rövid utószavának végén így értékeli a művet: „*A bor filozófiája* a magyar borkincznek nem átfogó leltára. Sem a botanikának,

⁷ HAMVAS BÉLA: „A bor filozófiája”. In *Híd* 4, 1943/1, 42–44.

⁸ DARABOS PÁL: *Hamva Béla – egy életmű fiziognómiája. II.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 1997, 146.

⁹ VÖ. PATAKI ELVIRA: *Tettix. A tücsök mint szakrális-poétikai szimbólum az ókori görög irodalomban*. Budapest, Szent István Társulat, 2013.

¹⁰ HAMVAS, 2010.

sem a gasztronómiának. Hamvas – ahogy más írásaiban is mindig – kizárólag az emberi magatartás súlypontjaira, az élet alapjaira figyel. A rendszerezés a borászati szakkönyvek feladata. Az övé egészen más. A jelenlét istentiszteletére készít fel.”

A *bor filozófiája* felépítése a következő: Bevezetés, amelynek mottója: *Végül is ketten maradnak, Isten és a bor* (5–13). A *bor metafizikája* (15–44). A *bor mint természet* (45–65), A *bor szertartástana* (67–93). Végül a befejezésnek tekinthető utolsó rész, amelynek címe: *Vita illuminativa (Az utolsó ima)* (94–99). A mű tehát a bevezetésen és a befejezésen kívül három részt tartalmaz, és ez nem véletlen. Hamvas Bélánál a számmisztika fontos szerepet játszik, tehát ez a felosztás tudatos: a bevezetőben ezt írja ugyanis: „E könyvnek szükségképpen három részre kell oszlania. Szükségképpen azért, mert minden jó könyv három részre oszlik, vagyis a tökéletes felosztás a hármas, de meg azért is, mert a bor száma három, s ezt a felosztásban is kifejezésre kell juttatni. A *Dictionnaire des symbols* szerint: „A hármas szám egyetemes és alapvető. Kifejezi az intellektuális és a szellemi rendet, Istenben, a kozmoszban vagy az emberben.”¹¹ A kínaiak szerint a tökéletes szám, a totalitás kifejezője: az ember, az ég fia, a föld fia; a nagy hármasság. Én öt pontban tárgyalom a művet. 1. a bevezetés, 2. a bor metafizikája, 3. a bor mint természet, 4. a bor szertartástana és 5. *vita illuminativa* (az utolsó ima).

A *bevezetést* így indítja: „Elhatároztam, hogy imakönyvet írok az ateisták számára. Korunk ínségében a szenvedők iránt részvétet éreztem és ezen a módon kívánok rajtuk segíteni.

Feladatomban nehézségével tisztában vagyok. Tudom, hogy ezt a szót, Isten, ki se szabad ejtenem. Mindenféle más neveken kell róla beszélni, mint amilyen például csók, vagy mámor, vagy főtt sonka. A legfőbb névnek a bort választottam. Ezért lett a könyv címe a bor filozófiája, s ezért írtam föl jellegűl azt, hogy: végül is ketten maradnak, Isten és a bor.

A személyvesztésre a körülmények kényszerítettek. Az ateisták köztudomás szerint szánalomraméltóan fennhéjázó emberek. Elég, ha Isten nevét megpillantják, a könyvet tüstént a földhöz vágják. ... Azt hiszem, ha ételről, italról, dohányról, szerelemről beszélek, ha a rejtettebb neveket használom, be lehet őket ugratni. Az imának ezt a fajtáját például egyáltalán nem ismerik” (5–6).

A legtöbben azt hiszik, hogy az ateisták vallástalanok. Vallástalan ember nincs. Az ateisták rettenetesen félnek Istentől. Böhme azt mondja róluk, hogy Isten haragjában élnek (8). Ezt az alkalmat meg kell ragadnom, és a pietistákhoz is kell néhány szót intéznem, az ateisták e sötét szektájához” (9). A bevezetésben elmondja, hogy a bor metafizikájáról című részben a borfilozófia alapjait akarja

¹¹ CHEVALIER, Jean, CHEERBRANT, Alain: *Dictionnaire des symbols*. Paris, Robert Lafont / Jupiter, 1992, 972: „Trois est universellement un nombre fondamental. Il exprime un ordre intellectuel et spirituel, en Dieu, dans le cosmos ou dans l’homme.”

megvetni. Ahogyan Kant a filozófia döntő gondolatait, kimondta, úgy akarja ő a bor metafizikájának időtálló eszméit leírni (11).

A *bor metafizikájának* tárgyalását Hamvas B. az érzékszervekkel kezdi: „A szem az érzékszervek között az absztrakt; azzal a tárggyal, amelyet lát, sohasem lép közvetlen kapcsolatba. ... A fül a dolgokat valamivel közelebb ereszti. A kéz meg is fogja. Az orr már a dolgok páráját is beszívja. A száj, amit megkíván, magába veszi. A száj a közvetlen tapasztalat forrása” (17) „A szemvilágnál, a fülvilágnál, sőt még a kézvilágnál is a szájvilág sokkal közvetlenebb, éppen ezért vallásosabb, mert közelebb van a valósághoz” (17). „A szájnak három tevékenysége van: beszél, csókol és táplálkozik (17). „A szóval adok; a táplálékkal veszek; a csókkal adok is, veszek is” (18). „A táplálkozás háromféle. Az ember eszik, iszik és lélegzik” (18). Három ösfolyadék van: hideg, meleg, közép. Meleg folyadék három van: a víz, az olaj, és a bor. Hideg folyadék szintén három: tea, sör és tej. Középen csak az alapnedv van: vér.

Száj		
Beszéd	táplálkozás	csók
Étel	ital	levegő
Meleg	centrum	hideg
Víz, olaj, bor	vér	tea,sör, tej

Ha a bor kapcsolatát megnézzük a hét bolygóval, a hét nappal, a hét hanggal, a szivárvány hét színével, a hét fémmel és a hét számmal, akkor ezt kapjuk:

Bor

Szaturnus ..... szombat .....h ..... fekete .....ólom .....3 (19–20).

„A bor napja a szombat, bolygója a Szaturnusz, színe a fekete, féme az ólom, hangja a h és száma a három.” (21).

„A bort a világban a helyére kell tenni” (22). A *rendnek a bolygója a Szaturnusz*, aki az aranykor ura, azaz a rend ura, „a nagy primordiális paradicsomi rend jelképe. Ezért függ össze a hárommal, amely a mérték száma. És ezért függ össze a borral, amely az embert a megzavarodott világból kiemeli, hogy az aranykori rendbe visszahelyezze” (23). „A rend a világ kulcsa” (24). „Ha a dolgokat rendbe hozom, ha minden a helyén van, a világ értelme helyre áll. Minden filozófia ilyen értelem-helyreállítási kísérlet” (24). Ekkor kiderül, hogy a különbözőnek látszó dolgok nagy sokasága csak látszat. „Minden egy. *Hen panta einai* – mondja Hérakleitosz (24).¹² Minden dolog ugyanannak az Egynek más és más megjelenése. Maszkja. „Mindaz, amit

¹² HÖLDERLIN 1993, 256: „Ha azonban az isteni *hen diapheron heautó* világítja meg a szépség eszményét a törekvő ész számára, akkor az nem követel vakon, és tudja, miért s mi célból követel.”

láthatok és hallhatok, megehetek és megihatok, elgondolhatok és megfoghatok, az mind-mind hieratikus maszkja ugyanannak az egyetlen Egynek” (24). - „Ezzel a bor filozófiájának alap gondolatát kimondtam. Mi a bor? Hieratikus maszk. Valaki van mögötte. Valaki, akinek határtalan számú maszkja van, s aki ugyanabban a pillanatban él a Merkúr, az arany, az f-hang, a vörös szín maszkja mögött, aki egyugyanazon percben könyv, beszéd, női nevetés, pápaszem és sült kacska (24–25). „Mivel végül is *hen panta einai*, vagyis minden egy, tehát tulajdonképpen minden mindenben megvan” (25).

„Minden gondolkozást az érzékekkel kell kezdeni, mondja Baader” (26). Ennek helyességét belátva, „kezdttem a bor metafizikáját a legérzékibb érzékkel, a szájjal. Mert mindaz, amit a borról a szem és az orr tapasztalhat, ahhoz képest, amit a száj tud, jelentéktelen. A száj tudja a borról, hogy hieratikus maszk, és tudja, hogy kinek a hieratikus maszkja” (26). „Az absztrakt ember azonban még a szemével és fülével szemben is bizalmatlan” (26). „A modern korban két ilyen absztrakt embert ismerünk, az egyik a szcientifista, a másik a puritán. Mondani sem kell, hogy mind a kettő az ateizmus válfaja” (27).

„A szcientifizmusra jellemző, hogy nem ismeri a szerelmet, hanem a szexuális ösztönt; nem dolgozik, hanem termel” (27). „A szcientifista az ateizmusnak veszélytelen, ügyefogyott és komikusabb alakja. A puritán agresszív ember. Támadásához nem kis részben az ad erőt neki, hogy azt hiszi, az élet egyetlen helyes módját megtalálta” (27). „A puritánsághoz igazi erőt az ad, hogy ő a desperát ateista. Minden nőt, aki az átlagon túl csinos, máglyára küldene; ... a nevetőt életfogytiglani fegyházra ítélné; a bornál jobban semmit sem gyűlöl, illetve és valójában a bornál jobban semmitől sem fél” (28). Ha megenne egy jó disznótorost, „barackleváros fánkot, és meginna két üveg szekszárdit, meg lehetne menteni. De nincs az a hatalom, amely erre rá tudná bírni” (28).

„Az a tudás, hogy életének csak akkor van értelme, ha feláldozza, mindenkivel vele születik. Az élet akkor sikerül, ha feláldozom. Józan és komoly embernél ez a feladat önmagától megoldódik, amikor életét Isten rendelkezésére bocsátja. Az ateista azonban fél” (29). Ennek ellenére ő is feláldozza életét valaminek, valamely eszmének: istenszurrogátumnak (29).

A bor mint természet című második rész legfőbb gondolatai a következők: Van borország és pálinkaország. „A bornépek geniálisak; a pálinkanépek, ha nem is mind ateisták, de legalábbis hajlanak a bálványimádásra” (47). „A nagy bornépek a görögök, a dalmátok, a spanyolok, az etruszkok, az igazi borvidékeken az olaszok, a franciák és a magyarok” (47). „A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek” (47). Az a bor egyik alkotórészének, az *idillolajnak* köszönhető. „A borországok és a borvidékek és a borok idillikusak” (47).

Megkülönböztetünk szőke hajú és sötéthajú borokat; aztán hím (száraz) és női (édeskés) borokat; sőt szoprán, alt, tenor, basszus hangú, egyszólamú és több-

szólamú szimfonikus borokat. Van például logikus és misztikus bor; vizuális és akusztikus (49).

A *somlai* szóláris bariton, de szimfonikus szőke hímbor, amely a legmagasabb teremtő spiritualitás olaját tartalmazza. Bár minden bor társas, és igazi lényét akkor tárja fel, ha közösségben isszák, a somlai a magányos itala. Tele van a teremtés mámorának olajával, ezért „végleg elcsendesült, kiegyensúlyozott magányban szabad inni” (49).

„A *villányi* az elegáns bor, a gavalléroké és a dámaké” (60). Bálra csak villányit szabad adni. Eljegyzésekre is kitűnően alkalmas. „Kedves, nem igényes humora van, amely persze, távol áll a *csopaki* bölcs derűjétől, de a villányi sohasem akar csopaki lenni, és a csopaki nem kívánczik bálba. Minden előnye akkor bontakozik ki, ha az ember frissen fürdött, borotválkozott, tetőtől-talpig átöltözött” (60).

„Szenvedélyes szerelemre csak *szekszárdit*” (62). „A szekszárdi kifejezetten nőbor, éspedig leginkább huszonhét-huszonnyolc éves asszonyhoz hasonlítanám, erejének és szépségének teljességében, szerelmi tudásának csúcspontján, tökéletesen felszabadulva, de bámulatra méltó ízléssel és elképzelhetetlen édes tűzzel” (60). A szekszárdi a lakodalom bora.

A *hegyaljai bor* is női, de királynői. A nagy ebédek és vacsorák után kis pohárral. „Lakodalomkor, mielőtt a vendégsereg elszéled, útra, Szent János-áldásként. Ki milyet szeret, aszút, vagy szamorodnit, édeset vagy szárazat (63). Hangversenyek szüneteiben, operában.

Végül a *badacsonyi* és a *szentgyörgyhegyi*. Mindkettő hímbor. „A férfilény minden árnyalata megvan benne, az önmagában gyönyörködő Nárcisszusztól az aszkétáig, és a királyi előkelőségtől a bohémségig” (64). „A nagy híres fajták a szürkebarát és kéknyletű” (64).

A *bor szertartástana* című 3. részben sok szabályt közöl Hamvas a borfogyasztásról, tehát arról, hogy milyen alkalmakkor mit, hogyan igyunk. De azt hiszem, nekünk elég, ha egyetlen általános szabályával megelégszünk: „Az ivásnak egy törvénye van: bármikor, bárhol, bárhogy. Komoly idő, komoly ember és komoly nép számára ennyi elég” (78).

Az utolsó fejezet, azaz a befejezés címe: *Vita illuminativa* (Az utolsó ima); Bartal szótára szerint: az *illuminativus* 3 melléknév jelentése „megvilágító, felvilágosító”.¹³ „A mámor anatómiájának végső tanulsága ez: a mámor a köznapi ésnél határtalanul magasabb rendű állapot és a tulajdonképpeni *éberség* kezdete. Mindannak, ami az életben szép, nagy, komoly, élvezetes, tiszta. Ez a magasabb józanság. A tulajdonképpeni józanság. Ez az entuziazmus, ahogy a régiek mondták, amiből fakad a művészet, a zene, a szerelem, az igazi gondokozás. És ez az, amiből az

¹³ BARTAL, Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae, Teubner [Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae] 1901, 316.

igazi vallás fakad. A jó vallás a mámorvallás; a rossz vallás a köznapi észvallás, az ateizmus. A *vita illuminativa* kulcsa itt van a kezünkben, jobban mondva itt van hordóinkban és üvegeinkben. A borból tanulhatjuk meg, mi a mámor, mi a magasabb józanság, mi az illuminált élet” (94).

ÖSSZEGEZŐ KÖVETKEZTETÉSEK

Most pedig nézzük meg, hogy az elmondottakból mi következik. Kerényi Károly német és angol nyelven kiadott *Dionysos* című könyvében igazolja azt, amit Hamvástól az imént idéztem az illuminált életről. A krétai kultusz keretében mákból ópiumot készítettek. Az ópium nemcsak álmodást sugall, hanem látomásokat is. Az ópium tehát olyan mesterséges szer volt, amely közelebb vitte az embert az istenhez, a transzcendenciához: az embert illuminált állapotba hozta.¹⁴

Hasonló szerepet játszott a méz Krétán: Zeusz barlangjából fény áradt ki, s ez kapcsolatban állt a méz túlsordulásával: azaz a méz forrásával, amihez víz és meleg kell. A meleg Sirius csillagkép felkeltével érkezik el, s ekkor készítenek mézből részegítő italt. Ez igen ősi ital lehetett, már a sziklarajzokon szerepelnek méztolvajok (41–45).¹⁵

A görögöknél Dionysos isten azonosul a tárgyakkal. Ezen azonosulásnak minoszi kifejezése Knossoszban a bikafej mint borosedény. A minoszi palotákhoz hatalmas szőlőskertek tartoztak. A szőlő innen került át Görögországba (61).¹⁶

Azt hiszem, megállapíthatom azt is, hogy Hamvas Béla hosszas és gondos előkészületek után, miután már az egész mű készen állt a fejében, tudta megírni, ahogyan Dúl Antal állítja, „egy Balatonberényben töltött rövid vakáció alatt – szinte egy lélegzetre – „egyik legszebb művét, *A bor filozófiáját*. Mint tanulmányomban próbáltam kimutatni, a szőlő és a bor különleges szakrális jelentőségére már Hölderlin *Hyperionjának* olvasása közben felfigyelhetett. A borral kapcsolatos elképzeléseinek gazdagodásáról árulkodnak *A magyar Hüperion* (1936), *A babérligetkönyv* (1932–1945) és *A láthatatlan történet* (1943) című művei is, amelyben – mint láttuk – a zöld szín filozófiáját írja le. Nem véletlen, hogy már 1943-ban elkészítette el *A bor filozófiájának* egy rövid változatát, és publikálta is a *Híd* című folyóiratban.

A legteljesebb mértékben egyetérték Dúl Antal értékelésével: „*A bor filozófiája* az élet ritka ünnepi perceinek, az oldottságnak, játéknak, önfeledt derűnek apológiája. Ez a Dionüszoszi mediterrán mámor világa, a méhes augusztusi délutánjainak

¹⁴ ADAMIK TAMÁS: *Karl Kerényi, Dionysos. Urbild des unzerstörbaren Lebens*. Mit 198 Abbildungen, hrsg. von Magda Kerényi, München – Wien, Langen Müller. In: *Vallástudományi Szemle* 2006/2, 187.

¹⁵ ADAMIK 2006, 188.

¹⁶ ADAMIK 2006, 189.

félig éber, félig álmodó meditációja a diófa alatt, Orpheusz tiszta csillogó derűje: a hamvasi 'idill' egy-egy ritka pillanata".¹⁷

Ezt nem értette Határ Győző, ezért nyilatkozhatott a következő módon: „Hogyan lehetséges, hogy egy ilyen szédületes műveltségű könyvtáros, ilyen átfogó elme ennyi szédületes ostobaságot hordjon össze, amennyit *A bor filozófiájában* összehordott? Ennek a kulcsa az, hogy tudásszomja szédületes felületességgel párosult.”¹⁸ Határ Győző nem vette észre, hogy fikció és a valóság csodálatos harmóniában van *A bor filozófiájában*. És éppen ez az összefonódás biztosítja ennek az esszének szépirodalmi értékét.

Szántó F. István is kitér a pontatlanság vádjára, és példákat is hoz rá, de lényegtelennek tartja őket: „Tudniillik Hüperión az, aki »egy nap hetvenszer« (Hölderlin), illetve »hetvenhétszer« (Hamvas) vettetik alá a »mennyből« (Hölderlin), illetve az »égből« (Hamvas). (Ez egyúttal egyike volt Hamvas oly sokszor a szemére vetett filológiai »pontatlanságainak«. Talán e két *Hüperión*-változat némileg részletesebb elemzésével sikerült kimutatnom, hogy a Hamvassal szemben hangoztatott ilyesféle kifogások ugyan igazak lehetnek, ámde merőben lényegtelenek.)”¹⁹

De igaza van Darabos Pálnak, aki „páratlanul szellemes”-nek²⁰ minősíti *A bor filozófiáját*. Megállapítását azonban ki kell egészítenem: nemcsak páratlanul szellemes ez a kis könyv, hanem páratlanul ironikus is. Éppen a szellemesség és az irónia az, ami helyénvalóvá és elfogadható teszi azokat a vádakokat, amelyeket Hamvas az ateisták és a pietisták ellen felhoz. A közismert tétele az esztétikának az, hogy a szellemesség és a finom irónia a legbántóbb kijelentéseket is szalonképpé teszi. Ezért tekinti az angolszász új kritika a szellemességet és az iróniát a modern irodalom elengedhetetlen követelményének.

¹⁷ HAMVAS 2010, 107.

¹⁸ HATÁR GYŐZŐ: „Filozófus a szégyenpadon”. In: *Krízis és karnevál. Hamvas Béla emlékezete*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Ambrus Lajos, Budapest, Nap Kiadó, 2009, 237.

¹⁹ SZÁNTÓ F. ISTVÁN: *A hüperióni hang*. Hamvas Béla és a *Sziget*-mozgalom, Budapest, Kortárs Kiadó, 2007, 180.

²⁰ DARABOS 1997, 146.

TUDOMÁNYUNK TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI
